

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

Bingol University
Journal of Theology Faculty

ISSN: 2147-0774

Cilt: V | Sayı: 9 | Yıl: 2017/1

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez
25 Haziran/25 Aralık basılı yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Bu dergi ulusal ve veri indeksleri ile atif dizin tarafından
taranmaktadır.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu
yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz,
kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: V, Sayı: 9, yıl: 2017/1

ISSN: 2147-0774

BİNGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

Volume: V, Issue: 9, Year: 2017/1

Sahibi / Owner / المشرف العام /
(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)
Prof. Dr. Hakan OLGUN

Editör / Editor / رئيس التحرير
Yrd. Doç. Dr. Thamer HATAMLEH
Editör Yardımcıları / Assistants / مساعداو رئيس التحرير
Arş. Gör. Hüsnü TURGUT
Arş. Gör. Eyüp SEVINÇ
Arş. Gör. Muhammed ASLAN

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
25 Haziran 2017

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Şemal Medya Tasarım Ofisi
semalmedya@gmail.com

Baskı / Printing
Enes Basın Yayın ve Matbaacılık Ltd. Şti.
Litros Yolu, Fatih İş Merkezi No: 12/210
Topkapı / İstanbul - Tel: 0212 501 47 63

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Hakan OLGUN
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ
Doç. Dr. Nusretin BOLELLİ
Doç. Dr. Ousama EKHTIAR
Yrd. Doç. Dr. Muhammed ÇETKİN
Yrd. Doç. Dr. Murat KAYA
Yrd. Doç. Dr. Abdunasır SÜT
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN
Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Emrullah ÜLGEN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ
Yrd. Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY

Yazışma Adresi / Corresponding Adress
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
12000 BİNGÖL
Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik Posta / E-Mail
bingolilahiyatdersisi@hotmail.com

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Abdülaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi) Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi) Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi) Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Giyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Osman TÜRER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi) Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Sahip BEROJE (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi) Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi) Doç. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi) Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi).

Sayı Hakemleri / Referee Board of Thisissue

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Osamah Ali AL-FAKEER (Yarmouk University/Ürdün), Prof. Dr. Nurettin TURGAY (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Abdullah AL-RABABAH (Naif Arab University for Security Sciences/Suudi Arabistan), Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Ousama EKHTIAR (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Nasser İbraheim Fadel AL-BANNA (Al-İmam Mohammad Ibn Saud Islamic University/ Suudi Arabistan), Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Bedri ASLAN (Batman Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÖZDEMİR (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Maysoon MARAZIQ (Tayba University/Suudi Arabistan), Yrd. Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ömer TOKUŞ (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İbrahim USTA (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mahmoud Mohammad QADDOM (Bartın Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Cengiz MÜRSELOV (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Abdunasır SÜT (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muhammad Noor YOSUF (İnönü Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Faisal AL-JAWABRAH (Al-İmam Mohammad Ibn Saud Islamic University/ Suudi Arabistan), Yrd. Doç. Dr. Vezir HARMAN (Namık Kemal Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. M. Cüneyt GÖKÇE (Harran Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Marwan AL-RAYAHNAH (Mothah University/ Ürdün), Yrd. Doç. Dr. Melek BAĞCI (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Emannullah POLAT (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Firas AL-SHAYEB (Yarmouk University/Ürdün), Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZLİ (Fırat Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Yusuf AYDOĞDU (Bingöl Üniversitesi), Öğr. Gör. Aslam JANKIR (Mardin Artuklu Üniversitesi).

Arap Edebiyatında Melâhin Eserleri (İbn Dureyd'in Kitâbu'l-Melâhin Örneği)*

Selman YEŞİL**

Geliş Tarihi: 22.03.2017, Kabul Tarihi: 15.04.2017

Öz

Melâhin türü eserler, Arap edebiyatında dil alanında yazılmış olan eser türlerinden biridir. *Kelime ve zekâ oyunları, bilmece-bulmaca* gibi kavramlarla ifade edilebilecek melâhin kavramına yakın olarak "muhâcât, lugaz, ehâcî, ta'miye, mugâlata, mu'âyât" gibi isimler kullanılmıştır. Zor ifadeleri çözmeye alışkanlığı kazandırmak, vakti değerlendirmek, muhatabın bilgi seviyesini ölçmek, zekâyı geliştirmek ve amacı gizlemek gibi gayeleri bulunan melâhinin şiir ve nesir türleri bulunmaktadır. Melâhin olgusuna olumlu yaklaşım değerli bulanların yanı sıra faydasız ve gereksiz bir alan olduğunu iddia edenler de olmuştur. Ancak kelimelerin mecâz ve kinayedeki kullanılması açısından belagat ilmiyle, kişiyi çok yönlü düşünmeye sevk etmesi açısından felsefe bilimleriyle, kelimelerin birden çok manada kullanılmasıyla da dilbilimiyle olan ilişkisi, melâhini değerli kılmaktadır.

* Bu makale Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam eden doktora tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Elemanı(syesil4@hotmail.com)

İbn Dureyd, melâhin olgusuna farklı bir perspektiften yaklaşarak özgün içerik ve amaca sahip bir eser ortaya koymuştur. Bu çalışmada İbn Dureyd'in *Kitâbu'l-melâhin* isimli eseri, içerik ve metot açısından incelenmiş ve özgün yönleri ortaya koyularak alandaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Melâhin, Elgâz, Lugaz, İbn Dureyd, Arap edebiyatı

Melâhin Works in Arab Literature (Ibn Dureyd's Kitab al-Melâhin Sample)

Abstract

One of the works written in the field of language in Arabic literature is the works of melâhin. Names such as "muhâcât, lugaz, ehâcî, ta'miye, mugâlata, mu'âyât" have also been used in close relation with the melâhin which can be expressed with concepts such as word-games/ puzzles in Turkish. There are verse forms and prose types of melâhin works which have the habit of solving difficult expressions, evaluating the time, measuring the knowledge level of the other side, developing intelligence and concealing purpose. There have been those who claim that the Melâhin is positive and worthwhile, and those who claim them as useless and unnecessary. However, its relation with the eloquence by the belief of the use of the words in the metaphor and the humour; its relation with the philosophical sciences in that the person is encouraged to think multidirectional, and its relation with the linguistics in that the words are used in multiple manners, all makes Melâhin valuable.

İbn Dureyd, using Melâhin with a different perspective, has earned a work with original content and purpose. In this study, İbn Dureyd's *Kitâbu'l-melâhin* was examined in terms of content and method and its place in the area was determined by revealing its original directions.

Keywords: Melâhin, Elgâz, Lugaz, İbn Dureyd, Arab Literature

Giriş

Melâhin kelimesi; *lehçe, üslup, imalı/şifreli konuşma, zekâ, nağme, sesi değişik tonlarda çıkarma, sözlerde hatalı kullanım* gibi anlamlara sahip lahn kökeninden türemiştir.¹ Arap edebiyatında ortaya çıkan, Fars ve Türk edebiyatlarında da rağbet gören edebî bir yazı türü olan melâhin, *Kişinin, maksadını gizleyerek bir eşyanın veya anlatmak istediği şeyin alâmet ve sıfatlarını zikredip ne olduğunu sormasıdır*" şeklinde tarif edilmiştir.² Yaygın olarak lugaz kavramı ile ifade edilen ve belâgat ilminde tevriye olarak bilinen melâhin, kelimelerin farklı anlamlarda veya mecâz olarak kullanılıp amacın gizlendiği bir ifade türü

1 Ebu'l-Fadl Cemâluddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru sâdir, Beyrut 1994, XIII, 379-380.

2 Muhammed b. 'Alî, b. Kâdî, el-Fârûkî et-Tahânevî, *Keşşâfu istilâhâtî'l-funûn ve'l-'ulûm*, (Thk. 'Alî Dahrûc) Mektebetu Lübnan nâşirûn, Beyrut 1996. II/1408.

olup; eğitim, eğlence ve seviye tespit amaçlı kullanılmaktadır. Şiir ve nesir şekilleri bulunan melâhin alanında farklı metot ve muhtevalarda eserler kaleme alınmıştır. Bunların ilki Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) tarafından kaleme alınan, *Kitâbu'l-Mu'ammâ* adlı eserdir.³ Genellikle dilcilerin rağbet gösterdiği⁴ melâhine benzer ifadelerin Kur'ân'da bulunması⁵ ve Peygamber'imiz tarafından da kullanılması,⁶ fıkıhçıların ve tefsircilerin de alana ilgi duymasına neden olmuştur.⁷ Telif edilen eserlerin alanları farklı olduğu gibi metot ve amaçları da farklılık arz etmektedir. İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) «أَنَّ زَيْدَ كَرِيمٍ» (Zeyd, ceylan gibi inledi.⁸) gibi örnekleri barındıran *el-Elgâz en-nahviyye*'si örneğinde olduğu gibi gramer kurallarını baz alan eserler telif edildiği gibi, 'Abdulgafûr b. Lokman el-Kerderî'nin, (ö. 562/1162) (*Bir şahsın eşine: Bu gece semaya çıkmazsam sen boşsun. demesi durumunda ne yapması gerekir? el-Cevap: Allah 'Kim Allah'ın, elçisini dünyada ve ahirette desteklemeyeceğini zannederse, haydi öfkesinden bir ip alıp tavandan uzatsın, boğazından geçirsin!*⁹ diye buyurarak sema kelimesiyle evin tavanını kastetmiştir. Bu durumda şahsın evin damına çıkması yeterlidir.¹⁰) gibi fıkıh örnekleri barındıran *Hayretu'l-fukahâ* adlı melâhin türü eserler de bulunmaktadır. Bu tür eserleri, zekânın gelişmesine ve düşünce egzersizine katkıda bulunduğu nedeniyle değerli

- 3 Melâhin/lugaz hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Sıddîk Hasanhân el-Kinnevcî, *el-Bulga fi usûli'l-luga*, (Thk. Nezîr Muhammed Mektebî) Dâru'l-beşâreti'l-İslâmiyye, Beyrut 1988, s. 236-239; Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arabiyyi*, I-III, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, III, 308-325; İsmail Durmuş, "Lugaz" *DİA.*, İstanbul 2003, XXVII, 221-222; İbrahim Usta, Arap Literatüründe Elgaz Kültürü *'Doğu Araştırmaları Dergisi'* 10/2, 2012, s. 159-169.
- 4 Bu tür eserlere Zemahşerî'nin nahiv lugazlarına dair yazdığı 'el-Ehâcî', İbn Hişâm en-Nahvî'nin kaleme aldığı 'el-Elgâz en-nahviyye', Suyûtî'nin telif ettiği 'et-Tırâz fi'l-elgâz' adlı eserleri göstermek mümkündür.
- 5 Bu tür ifadeler örnek olarak الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ (Hâkka, 69/1-2) ve عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ (Nebe, 78/1) ayetlerini göstermek mümkündür.
- 6 Peygamber'imizin (a.s) "Siz aranızda kimi pehlivan addedersiniz?" diye sordu. Ashab(r.a): Erke -lerin yemmeye muvaffak olamadığı kimseyi! dediler. Resûlullah: (a.s) "Hayır, gerçek pehlivan öfkelen -diği zaman nefisine hâkim olabilen kimsedir, dedi." hadisini örnek göstermek mümkündür.
- 7 Fıkıh alanında yazılan eserlere de Abdulgafur b. Lokman el-Kerderî'nin, *Hayretu'l-fukahâ* ve Mehmed Zihni Efendî'nin 'el-Elgâzu'l-fikhiyye' adlı eserlerini göstermek mümkündür.
- 8 Bu cümleye ilk bakıldığında Hurufi müşebbehe olan جٌ akla gelmekte ve cümlenin yanlış îrâb ile okunduğu vehmine kapılmaktadır. Hâlbuki başta geçen جٌ kelimesinin fiil olarak kullanıldığı düşünüldüğünde sorun olmadığı görülmektedir.
- 9 Hac, 22/15.
- 10 'Abdulgafûr b. Lokmân el-Kerderî, *Hayretu'l-fukahâ*, 161. soru.

bulanlar olduğu gibi bilgiyi muammaya çevirdiği için gereksiz olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹¹

İçerik olarak farklı olan Melâhin eserlerini, yazım biçimi açısından nesir ve nazım olmak üzere iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Nesir türü, başta Harîrî olmak üzere Zemahşerî, (ö. 538/1144) Suyûtî ve Nâsîf el-Yâziçî (ö. 1288-1871) gibi edebiyatçıların makâmâtlarında muhtelif türleriyle kendine yer bulmuştur. Nazım türü ise İbn Hişâm'ın *el-Elgâz en-nahviyye'* si ile örneklendirilebilir.

İbn Dureyd genel olarak bilginin kalıcılığını sağlamak, zamanı değerlendirmek, muhatabın seviyesini tespit etmek ve alandaki etkinliği ortaya koymak gibi amaçlar taşıyan melâhin türüne farklı bir bakış açısıyla yaklaşmış ve türünün ilk örneğini ortaya koymuştur.

1. İbn Dureyd

Adı, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî'dir. Hicrî 223, miladi 838'de Basra'da doğdu. Dureyd, müellifin dedesinin adı olup 'edred' (أدرد) "dişleri olmayan" anlamındaki kelimeden türemiştir.¹² Hz. Ömer zamanında Basra'ya yerleşen zengin bir ailenin çocuğu olan İbn Dureyd'in eğitimini amcası Huseyn b. Dureyd üstlenmiştir. İbn Dureyd öğrenimini Basra'da yaptı. Bazı kaynaklarda ise Umman'da yetiştiği kaydedilmektedir. Basra'daki Zencî ayaklanmasında katliamdan kaçarak amcası Huseyn'le birlikte memleketi Umman'a gitti. Umman'da on iki yıl kaldıktan sonra İbn Umâre adasına ve daha sonra Fars eyaletine geçti, yönetimi ellerinde bulunduran Mîkâlîler'in hizmetine girdi. Bu ailenin takdirini kazanan İbn Dureyd divan başkâtipliği görevine getirildi. Burada *Cemheretu'l-luga* adlı lügati yazarak Ebu'l-Abbâs İsmâil b. 'Abdillâh el-Mîkâlî'ye ithaf etti. Hayatı boyunca birçok talebe yetiştiren İbn Dureyd'in öğrencileri arasında Ebû Saîd es-Sîrâfî, Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Ebû 'Alî el-Kâlî, Hasan b. Bişr el-Âmidî, Ebû 'Alî el-Fârisî, İbnu's-Serrâc, İbn Hâleveyh, Ebû 'Alî el-Hâtimî, 'Alî b. Huseyn el-Mes'ûdî, Rummânî, Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî, Merzubânî, Cahza el-Bermekî, Mutenebbî, Hâlidîyyân, Dârekutnî, Hasan b. 'Abdillâh el-'Askerî,

11 Ebu'l-Hasan 'Alî el-Mâverdî, *Edebu'd-dunyâ ve'd-dîn*, Dâru mektebeti'l-hayât, Beyrut 1986, s. 55. Câhiz, lügaz kabilinden bazı mensûr ifadelerle ve anekdotlara yer vermekle beraber o da Asma'î ve Ebû 'Usman el-Mâzinî gibi lügazın faydasız olduğuna inanmaktadır. Bk. Ebû 'Usmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Dâru'l-cil, Beyrut, II, 147.

12 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III. 166.

Vezir İbn Mukle gibi birçok ünlü âlim ve edip vardır. İbn Dureyd, yaklaşık bir asır süren verimli ve uzun bir ömürden sonra geçirdiği felç sonucunda 18 Şâban 321 (13 Ağustos 933) tarihinde Bağdat'ta vefat etti.¹³ Arkasında başta *Cemheretu'l-luga* adlı lügat ve *el-İştikâk* isimli dilbilim eseri olmak üzere kıymetli bir ilmî miras bırakan yazarın eserlerinden biri de dildeki etkinliğini ve derinliğini ispatlayan *Kitâbu'l-melâhin*'dir.¹⁴

2. Kitâbu'l-Melâhin

2.1. Adı ve Yazılış Nedeni

İbn Dureyd, *Kitâbu'l-melâhin* isimli eserinin adını ve yazılış gayesini özlü bir şekilde ifade etmiştir. Eseri için isim seçiminde bulunurken kısa ve muhtevayı belirtecek bir tercihte bulunmuş, eş anlamlısı bulunmasına rağmen melâhin kelimesini seçmesinin nedenini de belirtmiştir. Eserin ismi ve yazılış gayesi, yazar tarafından şu ifadelerle dile getirilmiştir.

*Bu, yemin içmek zorunda bırakılmış çaresizlerin örneklerini taklit edip amaçlarını gizleyerek zalimlerin zulmünden kurtulmalarını sağlamak için telif ettiğimiz bir kitaptır. Ona 'Kitâbu'l-melâhin' ismini verdik. Bu ismi de kolay ve katıksız fasih Arapçadan seçtik.*¹⁵

Bibliyografik eserlerin birçoğunda '*Kitâbu'l-melâhin*'in İbn Dureyd'e ait olduğu açıkça dillendirilmekte,¹⁶ eserin yazara aidiyetine dair bir itiraz ise bulunmamaktadır. Bu eser, 'Abdülhafız Faraglı ve 'Alî el-Karanî'nin tahkiki ile Dâru'l-cîl tarafından Beyrut'ta yayımlandığı gibi 'Abdulilâh en-Nebhânî'nin tahkiki ile Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî tarafından da 1992 yılında Dımaşk'ta yayımlanmıştır.

13 Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 323-329; Cemaluddîn el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, Dâru'l-fikri'l-Arabiyyi, Beyrut 1982, III, 92; Nasuhi Ünal Karaalan, "İbn Dureyd" *DİA*, İstanbul yılı: 1999, cilt: 19, sayfa: 416-419.

14 Eserleri için bk Ebu'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udeba*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim) Dâru'l-fikri'l-Arabiyyi, Kahire 1998, s. 191; Cemâluddîn Ebu'l-Hasan 'Alî b. Yûsuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâi'n-nuhât*, I-IV, el-Mektebetu'l-'asriyye, Beyrut 2003, III, 92.

15 Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî, *Kitâbu'l-melâhin*, 'Durretu'l-gavvâs içinde' (Thk. 'Abdülhafız Faraglı, 'Alî el-Karanî), Dâru'l-cîl, Beyrut 1996, s. 921.

16 el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 191; el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, III, 92.

2.2. Metodu

İbn Dureyd'in metodu hakkında şunları söylemek mümkündür. Eserine Allah'a hamd, Peygamber'e salavat ile başlayan yazar, akabinde eseri kaleme alış gayesini belirtmiştir. Daha sonra esere verdiği ismin tercih nedenini ve sözlük açısından tahlilini şekilde yapmıştır. Örneklerin izah ve ispatında şiir dışında hiçbir dayanak kullanmayan İbn Dureyd, sadece melâhin kelimesinin izahında hadisten bir örnek vermiştir.¹⁷ Daha sonra örnekleri zikreden yazar, ilk örneğin başında (فِعْنِ الْمَلَّاحِنِ قَوْلُكَ) 'melâhindendir şu sözün...' ifadesi ile başlamış, diğer örneklerin başında ise (وتقول) ifadesi ile yetinmiştir. Muğlak olan örnekleri sözlük açısından açıklamış, birçok yerde açıklamalarını şiir örnekleri ile pekiştirmiştir.¹⁸ Açıklamalarda kullandığı bazı şiirlerde şairin adını vermiş,¹⁹ bazılarında ise (كقول الشاعر / قال الراجز) 'şairin dediği gibi/ nazım dedi ki...' ifadeleriyle iktifa etmiştir.²⁰ Tüm örnekler yemin cümlesi ve olumsuz olduğundan başlarında (والله) yemin edatı ve olumsuzluk edatı olan لا bulunmaktadır.

Örneklerin sıralamasında herhangi bir sistem takip edilmemiş, örneklerde bir numaralama da yapılmamıştır. Elimizdeki nüshalarda rakamla bir numaralama bulunmakta ancak müellif veya müstensihler tarafından yapıldığına dair net bir bilgiye ulaşılmamıştır. Ayrıca bitiş tarihi ile alakalı herhangi bir kayıt ve ithaf yazısı bulunmamaktadır.

2.3. İçeriği

Kitâbu'l-melâhin içerik olarak 188 yemin cümlesi ve açıklamalarından oluşmaktadır. Bazı nüshalarda farklılık göstermekle beraber yaklaşık yirmi ayet²¹ ve (وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ) 'Belki sizden biri diğerinden daha açık, fasîh, ikna edici konuşabilir.'²² hadisi yer almaktadır.²³ Melâhin türüne örnek teşkil eden üç yaşanmış olaya da yer verilmiştir.²⁴ Ele aldığı bazı örnekler ve açıklamaları şöyledir:

17 İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 921.

18 Verdiği şiir örnekleri için bk. İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 930, 932, 933, 937, 940.

19 İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 924, 925, 935, 949.

20 İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 930, 931, 933, 939,942.

21 Ele alınan ayet sayısı nüshadan nüshaya değişmektedir. Elimizdeki nüshada geçen ayet örnekleri için bk. İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 935, 938, 942, 944.

22 Buhârî, Şehâdât, 27; Hiyele, 9; Müslim, Akdiye, 4.

23 İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 921.

24 İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 921-924.

وتقول والله ما لفلان عندي جارية ولا اغتصبته إياها. تعني سفينة.

Cümlede geçen *cariye* kelimesinden *gemi* anlamını kast ederek «Vallahi yanımda falana ait ne *cariye* var ne de *cariyesini* gasp ettim.» dersin.

İbn Dureyd bu örnekte yaygın anlamı '*cariye/bayan hizmetçi*' olan '*جارية*' kelimesinden uzak anlam olan '*suda yüzen gemi*' anlamı kastedilerek muhatabın yanıltılabileceğini ifade etmiştir.²⁵

وتقول والله ما أعرف لفلان ليلاً ولا نهاراً. فالليل ولد الكروان والنهار ولد الحباري.

'Vallahi falanın ne *gecesini* 'ليلاً' ne de *gündüzünü* 'نهاراً' bilirim.' dersin. الليل çulluğun, النهار ise *hubârânın* yaorusudur.

Yazar, yakın anlamları gece ve gündüz olan kelimeleri uzak anlamları olan '*çulluk ve hubârâ*' hayvan adına yorumlayarak amacın gizlenebileceğini belirtmiştir.²⁶

وتقول والله ما أعرف لفلان طلعة ولا وجهها. فالطلعة من طلعة النخل والوجه الناحية التي يقصدها.

Vallahi falanın ne *yüzünü* 'وجها' ne de *simasını* 'طلعة' bilirim dersin. *hurma* *tomurcuğu*, (الوجه) ise kişinin yöneldiği yöndür.

Yazar bu örnekte de yaygın olarak '*sima ve yüz*' anlamında kullanılan kelimeleri, nadir kullanıldıkları anlamda kullanarak asıl amacın gizlenebileceğini belirtmiştir.²⁷

وتقول والله ما كنت قايماً قط ولا أصلح لذلك. فالقائد: الجدول يسقي الأرض.

Vallahi *komutan* 'القائد' olmadım ve buna elverişli de değilim dersin. *kelimesi*, *toprağı sulama yöntemi*dir.

Bu örnekte yazar '*القائد*' kelimesinin akla ilk gelen anlamının *komutan* olduğunu ancak zorda kalanların ikinci anlamı kastederek zorbalardan kurtulmalarının mümkün olduğunu ifade etmiştir.²⁸

وتقول والله ما أمرت ولا أحببت. فأمرت من صرت أميراً وأحبيت من قولهم: أحبَّ البعيرُ إذا برَّك.

Vallahi *emretmedim ve sevmedim*. (أمرت) fiili '*âmir oldum*.' anlamında, (أحبَّ) fiili ise '*deve çömeldi*.' anlamındadır.

25 İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 926.

26 İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 931.

27 İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 932.

28 İbn Dureyd, *a.g.e.*, s. 935.

Yazar bu örnekte de fiili farklı bir şekilde yorumlayarak muhatabın asıl amacı anlamasına engel olunabileceğine işaret etmiştir.²⁹

وتقول والله ما عندي نبيذ ولا أملكه. فالنبيذ الصبي المنبوذ وكلُّ شيءٍ ألقىته من يدك فقد نبذته.

Vallahi yanımda şarap yok ve ona sahipte değilim. (النبيذ) kelimesi terk edilmiş çocuktur. Elden attığın her şey النبيذ ismini de alır.

Müellif bu örnekte de (نبيذ) kelimesini her ne kadar yaygın olarak şarap anlamında kullanılsa da terk edilmiş çocuk anlamını da ifade ettiğini ve bu yorumla kullanılabileceğini belirtmiştir.³⁰

وتقول والله إن هذا الحديث ما روئته ولا دريته. فروئته: شدته بالراء وهو الحبل.

Vallahi bu sözü ne aktardım 'روئته' ne de bildim 'دريته' dersin. روئته fiili bir şeyi iple bağlamak, (دريته) fiili ise gafil avlamak anlamındadır.³¹

Yazar bu örnekte de fiillerin farklı yorumlarını ele alarak bu kelimelerin bilinen yaygın anlamlarının dışında da kullanılabilceğini belirtmiştir.³² İbn Dureyd, eserinde ele aldığı melâhin örneklerinin temellendirilmesinde farklı şairlere ait yaklaşık seksen adet şiire yer vermiştir.³³

2.4. Alanındaki Yeri

Başta da belirtildiği gibi melâhin eserleri yöntem olarak aynı olmakla birlikte metot ve içerik olarak farklı olabilmektedirler. Köken olarak cahiliye dönemine dayanan melâhin türü ifadeler, Peygamber'imiz tarafından da kullanılmıştır. Abdullah b. Ömer'den gelen rivayete göre Peygamber'imiz (a.s) bir gün sahabeye: 'Bir ağaç vardır ki Müslümana benzer. Söyleyin bakalım o ağaç hangisidir.' deyince, sahabeler: 'Bilmiyoruz ya Resulallah! Siz söyleyin o hangi ağaçtır?' demiş. Bunun üzerine Peygamber'imiz: 'O, hurma ağacıdır.' demiştir.³⁴

29 İbn Dureyd, a.g.e., s. 938.

30 İbn Dureyd, a.g.e., s. 940.

31 İbn Dureyd, a.g.e., s. 941-942.

32 İbn Dureyd, a.g.e., s. 940.

33 Şiir örnekleri için bk. İbn Dureyd, a.g.e., s. 940.

34 Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il Buhârî,, *Sahîh-i Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul 1982, Kitabu'l-ilm, 22; Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Thk., M.F. 'Abdulbâkî), Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1956, *Kitabu sıfati'l-Mu'minîn*, 2811.

Sonuç

İslamî ilimlerin tekâmülünü tamamlaması sonrasında başta fıkıh, hadis ve dil alanlarında olmak üzere melâhin türü eserler verilmiştir. İbn Dureyd, belâgatın önemli bir boyutu olan tevriye üslubunu kullanarak darda kalanlar için dil ve fıkıh disiplinlerini kaynaştırarak özgün bir eser ortaya koymuştur.

Bu eser, Arap dilinin zenginliğini gösterdiği gibi dilbilim ile fıkıh ilmi arasındaki yakınlığı da gözler önüne sermektedir. Zorda kalanlara çıkış yolu gösterme düşüncesiyle bu eseri kaleme alması, İbn Dureyd'in fıkıh açısından yeminlerde önemli olanın mütekellimin niyeti olduğu, muhatabın anladığı anlamın ölçüt olmadığı görüşünü taşıdığına delil olarak görülebilir.

Kaynakça

- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl, *Sahîh-i Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul 1982.
- El-Câhiz, Ebû 'Usmân Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Dâru'l-cil, Beyrut.
- Durmuş, İsmail, *'Lugaz' DİA.*, İstanbul 2003.
- El-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâleddin 'Abdurrahman b. Muhammed, *Nuzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim) Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kahire 1998.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru sâdir, Beyrut 1994.
- El-Kerderî, 'Abdulgafûr b. Lokmân, *Hayretu'l-fukahâ*. ts. yy.
- El-Kiftî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasan 'Alî b. Yûsuf, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâi'n-nuhât*, el-Mektebetu'l-'asriyye, Beyrut 2003.
- El-Kinnevcî, Muhammed Siddîk Hasanhân, *el-Bulga fi usûli'l-luga*, (Thk. Nezîr Muhammed Mektebî) Dâru'l-beşâreti'l-İslamiyye, Beyrut 1988.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan 'Alî, *Edebu'd-dunyâ ve'd-dîn*, Dâru mektebeti'l-hayât, Beyrut 1986.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Thk.,M.F. 'Abdulbâkî), Dâru İhyai't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1956.
- Et-Tahânevî, Muhammed b. 'Alî b. Kâdî el-Fârûkî, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, (Thk. 'Alî Dahrûc) Mektebetu Lübnan nâşirûn, Beyrut 1996.

Er-Râfi'î, Mustafa Sâdık, *Târîhu âdâbi'l-'Arabî*, I-III, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 2009.

Usta, İbrahim, *Arap Literatüründe Elğâz Kültürü*, 'Doğu Araştırmaları Dergisi' 10/2, 2012.